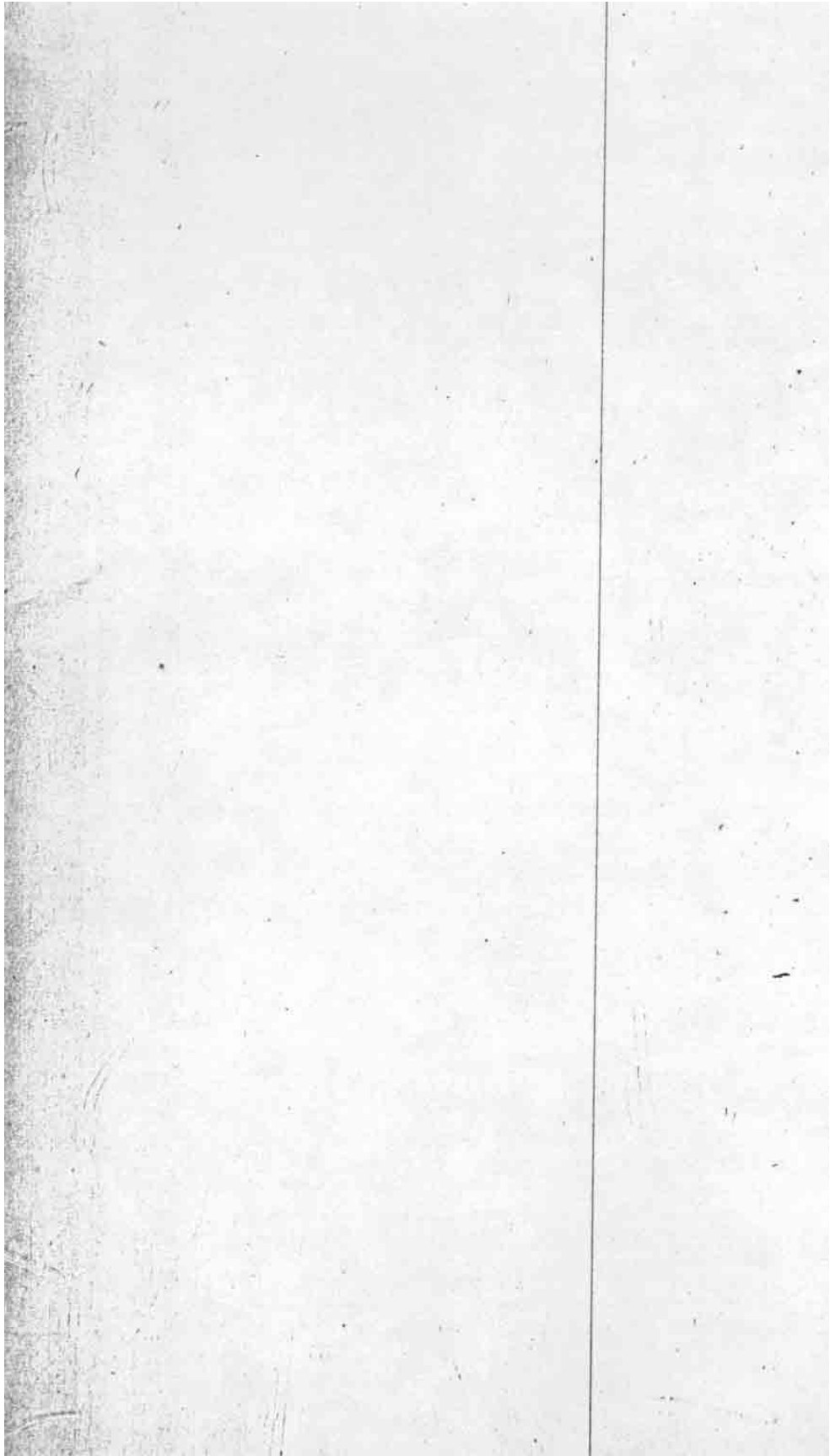

GHATAKḤARPARA-VIVRITI

BY

ABHINAVAGUPTA

THE KASHMIR SERIES
OF
TEXTS AND STUDIES.

THE RASHIDIA SERIES

OR

TRIALS AND TRIBULATIONS

KASHMIR SERIES OF TEXTS AND STUDIES.
No. LXVII.

THE
GHATAKARPARA KĀVYA
OF
KALIDĀSA
With the Commentary of
ABHINAVAGUPTA

EDITED BY
PANDIT MADHUSUDAN KAUL SHASTRI,
SUPERINTENDENT RESEARCH DEPARTMENT
HIS HIGHNESS' GOVERNMENT,
JAMMU & KASHMIR,
SRINAGAR.

Published under the authority of the Government of
His Highness Rājarājesvara Mahārājādhirāja
Sri MAHĀRĀJĀ HARISINGHJI BAHĀDUR,
G.C.S.I., G.C.I.E., K.C.V.O., LL.D.
MAHĀRĀJĀ OF JAMMU & KASHMIR.

SRINAGAR.
Printed at the Mercantile Press
1945 A.D.

MAHARAJA'S DEPARTMENT OF REVENUE

1917-18

THE

REVENUE

DEPARTMENT

OF

REVENUE

AND

LAND REVENUE

DEPARTMENT

OF

REVENUE

AND

LAND REVENUE

DEPARTMENT

OF

REVENUE

GOVERNMENT OF INDIA

REVENUE DEPARTMENT

1917-18

कश्मीरसंस्कृतग्रन्थावलिः ।

ग्रन्थाङ्कः ६७

महाकविकालिदासकृतं

घटकपर्णकाव्यं

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यवर्यश्रीमद्भिनवगुप्तपाद-
रचितविवृत्युपेतम् ।

श्रीराजराजेश्वर-महाराजाधिराज-कश्मीरनरेन्द्र-

श्रीहरिसिंहजी-बहादुराज्ञया

रिसर्चकार्यालयाभ्यक्ष-परिडितमधुसूदनकौलशास्त्रिणा

उद्दिष्टकार्यालयस्थेतरपरिडितसहायेन

संशोधनादिसंस्करणोत्तरं

संपाद्य

श्रीनगरे 'मर्कण्टाइल' मुद्रणालये मुद्रापयित्वा

प्राकाश्यमुपनीतम् ।

संवत् २००२ कश्मीर-श्रीनगर खैस्ताब्दः १६४५

(अस्य ग्रन्थस्य मुद्रापणाद्यधिकाराः प्रोक्तमहाराजवर्यैः
स्वायत्तीकृताः सन्ति)

(*All rights reserved*)

Published by
Pandit Madhusudan Kaul Shastri,
for the Research Department,
Jammu & Kashmir Government,
Srinagar.

GHATAKARPARA KAVYA.

INTRODUCTION.

The poem which is presented in the following pages is called Ghatakarpara and consists of twentyone stanzas in all. It is called Ghatakarpara because in the concluding stanza the word Ghatakarpara is used by the author who takes a vow that he would voluntarily accept the service, even so mean as that of bearing water in a broken pot, of him who defeats him in the art of writing alliterative verses.

The author of the poem according to Abhinavagupta whose commentary accompanies the text in the present edition, is the famous poet of India, namely, Kalidasa.

In the Bombay edition of the Ghatakarpara the number exceeds by one stanza, although strictly speaking even the twentieth stanza is an interpolation on the authority of Abhinavagupta. The present edition differs also from the Bombay edition in the matter of the arrangement of the stanzas. The former begins with the stanza *द्वादिते* etc. and the latter with *निचितं* etc.

The poem describes the sad plight of a young lady whose husband is away from her during the rainy season. The stanzas 2,3,4,5,8,9,10,11,12,13 and 14 are put in the mouth of the young lady and the 6th and the 7th in the mouth of the female messenger from the husband. In the last two stanzas there appears the poet himself as a speaker.

The author of the Vivriti or the commentary is Abhinavagupta as is mentioned above. He refers to his famous teacher in the poetics, Induraja.

In the exposition of the text Abhinava has tried his best as an advocate of the Dhvani School of the Rhetoricians to lay stress more on the implied sense than on the denotation of the words.

The edition in question forms the 67th issue of the Kashmir Series of Texts and Studies, and is based on the transcript, prepared by the copying branch of the Research Department, from the Manuscript of the Raghunātha Temple Library, Jammu, which is detailed below :—

Manuscript No.	Title of the Manuscript.	Author's name	Leaves	Lines	Letters
809	Chatakarparavivriti.	Abhinavagupta	10	13	46

:o:

महाकविकालिदासकृतं

घटकर्परकाव्यं

श्रीमन्महामाहेश्वराचार्यवर्यश्रीमदभिनवगुप्तपादरचित-
विबुत्पुपेतम् ।

अपूर्वः कोऽयं ते वरद शिरसः शेखरविधि-

ननु ज्ञातं प्लुष्टं सरधनुरिदं मूर्धनि धृतम् ।

यदालोकालोके विषमविशिखः स्फूर्जतितरा-

मिति प्रोक्ते देव्या गलितनियमः शम्भुरवतात् ॥

इदं प्रोषितप्रमदया हेतुभूतया प्रोषितप्रमदामुद्दिश्य
कथ्यते कुलकम् । तत्र किञ्चित् कविनिबद्धप्रमदावक्तृ-
कम्, किञ्चित् कविनिबद्धतत्सखीभाषितम्, किञ्चित् कवि-
निबद्धदूतीभाषितम्, अन्यत् कविप्रकटितप्रतिदूतीवचनम्,
इतरत् स्वतन्त्रकविकथितम्, इति बहुप्रकारं दर्शयिष्यामः;
नतु सैव एका कथनकर्त्री । प्रोषितः प्रमदो वल्लभो हर्ष-
श्च यस्याः; अथच प्रोषिता वल्लभेन वियुक्ता, प्रकृष्टेन यौ-
वनेन शृङ्गारजनितेन मदेन च युक्ता । अन्यदेशतया वियु-
क्तत्वमेव प्रोषितत्वेन लक्ष्यते

छादिते दिनकरस्य भावने

खाञ्जले पतति शोकभावने ।

मन्मथे च हृदि हन्तुमुद्यते

प्रोषितप्रमदयेदमुद्यते ॥ १ ॥

दिनं करोतीति दिनकरस्तस्य भाषने रश्मिपुञ्जे छा-
दिते तिरस्कृते सति तासां तमःप्रतिपक्षतया सुप्रसिद्धा-
नामपि न न सति तन्मनाः ? स सूर्यो यत्र आच्छाद्य-
ते तत्र कथं हर्षालोकोऽपि मानसोऽस्तु, अथच विरहि-
णीनां रजनिसमयजनितरणरणककलुषितहृदयानां कदाचित्
दिनमपि विविधविनोदनालोकवितरणेन बन्धुतां यायात् ;
अथतु यत्प्रसादात् तादृशदिनपजायते तस्य अपि कश्चि-
दात्मीयः सहजः स्वभावः, साऽपि आच्छादित इति सा-
तिशयं भाग्यहीनत्वं द्योतितम् । तथा जले च आकाशात्
पतति । कीदृशि । शोकं भावयति । जलं हि निकटव-
र्तिना पार्थिवरजसा पार्थिववरजन्तोरात्मानं भावयति एक-
तया योजयतीति श्रुतमिदम्, अद्य तु अपूर्वं वर्तते शो-
केन विरहिणीर्भावयति शोकमय्य एव सम्पाद्यन्ते ताः ।
नहि तासां प्रावृट्समयमध्ये प्रियागमनशङ्कामात्रमपि अ-
स्तीति तावत्कालं नैराश्यमेव । खात् पततीत्यनेन अमुष्य-
दुष्प्रसहस्य अप्रतीकारतया सातिशयोऽनुतापः सूच्यते ।
तथा मन्मथो हृदयप्रहरणं प्रति संसंरम्भः । अथच बाह्यो
यः कश्चित् हन्ता तस्मादुपायैः पलाय्यतेऽपि, अयं पु-
नर्हृदयावस्थित एव अन्तर्हननं प्रति संसंरम्भः । चशब्द
एककालतासूचकः । यथा कश्चित् दुर्जनो निर्जने निरा-
लोके दुर्दिन एव सशोकं जनमत एव निरुध्यमानमेकाकिनं
प्राप्यैव लब्धच्छिद्रो प्रहरति, तथैव अमुष्मिन् काल ईदृ-
शमिव कामिनीजनं मदनस्ताडयतीत्यर्थः ॥ १ ॥

सर्वकालमतिबाह्यं तोयदा

आगताः स्थ दयितो गतो यदा ।

श्रीमदभिनवगुप्तपादरचितविवृत्युपेतम् । ३

निर्दयेन परदेशसेविना

मारयिष्यथ हि तेन मां विना ॥ २ ॥

इयं नायिकाया एव उक्तिः । हे तोयदाः ! मच्छो-
कभाषकजलवितरणोद्यता यत्र स्वयं प्रियवियुक्ता न अभूम्,
तादृशं कालमतिबाह्यं यत्र कश्चित् यापयित्वा यदा अद्य
दयितो गतस्तदा यूयमागताः ; तथा सर्वं कालं दिष्टम-
थच कृतान्तरूपं येषां ते तथा मतिबाह्या अमनोह्वमनसः
पीडकत्वात् ते च तोयदाश्चेति विग्रहः । अतश्च मां मार-
यिष्यथ, काका उक्तिः । एवं नाम पुण्यभागिनी भूयासं,
येन दयितजनविरहिता भीषणभवदीयचरितावलोकनपरि-
खिन्नहृदया जीवितत्यागेन अपि सुखमासीना ; अथच द-
यितेन विना या जीवति सा अवश्यवधाहैव । यश्च नि-
र्दयः सन् परदेशं सेवते, स चेत् दयिताया हृदयं प्रविष्टः,
तत्करतलोपनतमेव मरणम् । नहि असौ जलधरसमये कि-
मपि कार्यं कर्तुं समर्थ इति अवश्यमेक एव कचन चिर-
मास्ते इति । तस्मादस्मासु उपरि प्रेम तावदास्ताम् ;
दयामपि यदि अकरिष्यत्, तदवश्यमिहैव आगमिष्यदित्ये-
तावती कष्टपरम्परेति अनेन विश्वासपरिपाटीजनितदौःस्थि-
त्यसूचकेन ध्वन्यते ॥ २ ॥

प्रियतमं प्रति निजावस्थां जिज्ञापयिषुर्भीषणजलद्विजृ-
म्भामसहिष्णुर्युक्त्या कथंचिद्वचनात् यदि अमी देशान्तरं
व्रजेयुस्तत् सर्वं संपत्स्यते । प्रियतमोऽपि च तद्देशप्राप्त-
जलधरध्वानाकर्णनेन कदाचित् मदीयामवस्थां स्वयं वा
अनुभवेदपि, -इत्यभिप्रायेण नायिका इदमाह

ब्रूत तं पथिकपांसुलं घना

यूयमेव पथिशीघ्रलङ्घनाः॥

अन्यदेशरतिरद्य मुच्यतां

साथवा तव वधूः किमुच्यताम् ॥३॥

हे घनाः ! मेघाः, अथच अतिनिविडाः, अत एव हननशीलाः, तं पथिकानां मध्ये पांसुलं निर्मर्यादं निर्दयं ब्रूत । एतदेव तस्य अभिज्ञानं यत् पथिकेषु मध्ये स एव निर्दय इत्यर्थः । यतो यूयमेव पथः शीघ्रं लङ्घयथेत्यनेन कथमितः क्षिप्रमेव व्रजेयुरिति प्रोत्साहना ध्वन्यते । ब्रूतेति च अध्येषणा इयम्, लङ्घनं च चिरव्रजितस्य अपि भ्रगिति आसादनम् । प्रियतमो हि चिरकालं प्रोषितः, स कथं यो मार्गं लङ्घयितुं न शक्नुस्तेन अद्य इतश्चलितेन लभ्येतेति भावः । किं ब्रूत । अन्यस्मिन् देशे या इयं रतिर्विना अपि कार्यमासक्तिः, अथच वल्लभान्तरेण सह प्रेमविस्त्रम्भो नहि अन्यथा अम्बुधरकालोऽतिवाह्य इति, सा रतिर्मुच्यताम् । अवश्यं हि तया रत्या भवान् ग्रथित एवेति उपालम्भगर्भा उक्तिः । अद्येति अद्यैवेत्यर्थः । अथ कथं प्रेम सविस्त्रम्भं शिथिलयितुं शक्नुस्तर्हि सा तव वधूर्न पुनः प्रियतमा, अपितु शास्त्रसम्यपत्नी । किं कथ्यतां, न वयमप्रियमावेदयामः, निश्चितं तु प्राणान् नैव धारयेत् । अथवा साथवा तव वधूरित्येतावत् सन्देशवचनमभिधाय किमहं कथं वा भवेयमिति किमलीकविकथनेनेति अवश्यमेव न जीवामीत्यर्थः ॥ ३ ॥

हंसपङ्क्तिरपि नाथ संप्रति

प्रस्थिता वियति मानसं प्रति ।

चातकश्च तृषितोऽम्बु याचते

दुःखिता पथिक सा प्रिया च ते ॥ ४ ॥

यदि पुनरद्य मार्गं गमनमागमनं च न युज्यते इति शङ्क्यते, तदेवं ब्रूतेति नायिका आह- हे पथिक ! नहि भवान् नित्यं पथा गच्छति, अतो यदा तद्देशगतोऽभूत् तदा सा प्रिया श्रूयते स्म । अतश्चातकस्तृषाक्रान्तो जलं याचते, सा च तव याच्यां करोति । अनेन चातकयाच्यां प्रति जलस्य कारकता । त्वं तु तदीययाच्यां प्रति न कारकः । स हि याच्यां प्रति कारको भवति, यः कदाचिदाशापूरणं करोति । त्वं तु सर्वकालमेवंविधप्रतिकूलाचरणचञ्चुरेव । तथापि तु याच्यसे । अत एव आह न प्रभुः पर्यनुयोगार्हः । हंसानां सम्बन्धिनी पङ्क्तिरतिबहवोऽपि हंसा अद्य आकाशमार्गं मानसं प्रति प्रचलिताः । एकोऽपि हि यत्र गच्छति, तत्र अवश्यमपरस्य अपि अनिरुद्धेन पथा भाव्यं; किं पुनर्बहवः । यतश्च जलधरमुक्कजलपटले ता वियतो भुवि सञ्चरन्ति तस्य यदेकायतनमाकाशं तदेव हंसानां मार्गत्वेन वर्तते । भूमौ मार्गं को भयसम्भवः । यत्र च अतिदूरं मानसं गन्तुं निर्बुद्धीनामपि हंसानामुद्यमः, तत्र परिमितदेशनिवृत्तिमात्र एव न किमिति सा प्रिया भवतो याचते ॥ ४ ॥

नीलशष्पमभिभाति कोमलं

वारि विन्दति च चातकोऽमलम् ।

अम्बुदैः शिखिगणो विनाद्यते

का रतिः प्रिय मया विनाद्य ते ॥ ५ ॥

नीलं शष्पाख्यं तृणं सर्वतो भाति, चातको निर्मलं
जलं विन्दति जलं लभते, मयूरकुलं च मेघैः केकायुक्तं
क्रियते, - इत्येतैर्वाक्यैः प्रत्युत इह आगच्छतस्तव किमपि
पथि मनोहरत्वमिति ध्वन्यते । नीलं च शष्पमवलोक्य
तस्तत्सुकुमारतरस्पर्शानुभवसुखितचरणयुगलस्य गगननिप-
तितामलजलदलितकूमस्य मुदितमयूररचितकेकाकरणनिर्भर-
खिकस्वरकर्णद्वयस्य अवश्यं सर्वमेव सुखम् । अद्य तु तूष्णीं
स्थितस्य मया विना का रतिः, न काचिविति स्वात्मसौ-
भाग्यसंभावनागर्भा इयमुक्तिः । अथच मम ईदृशी अवस्था
यतो वर्तते, ततो मां प्रति शष्पं नीलं मलिनस्वभावमपि
कोमलं करुणार्द्रमिव भाति । चातकश्च यो नाम्नैव प्रिय-
गगनजलः प्रसिद्धः, सोऽपि जलमिह लभते, न तथा पिब-
तीति प्रतीयमाना उत्प्रेक्षा । अम्बुदैश्च विरहिहृदयस्फो-
टनपटुतरगर्जितैरपि ममोपरि करुणावशान् निजसुहृत्कुल-
माक्रन्दवत् सम्पाद्यते । का पुनर्मया विना मम अभावे
का अरतिः कः खेदः, न कश्चित् । तथा मम अभावे
भवतः का इयं रतिः कोऽयमनुबन्धः, सा ध्रियतामिति ।
अथच प्राङ् मया विना तव रतिर्न कदाचिदभूत्, अद्य तु
कथं सा रतिः । अद्येत्यनेन प्रागत्यन्तप्रेमरसमानसतां कप-
टेन किल प्रकटितवानसीति ध्वन्यते । अत एव सोत्प्रासं
प्रियेति आमन्त्रणमिति उपालम्भगर्भा भणितिः ॥ ५ ॥

मेघशब्दमुदिताः कलापिनः

प्रोषिताहृदयशोकलापिनः ।

तोयदागमकृशां च साद्यते

दुर्धरेण मदनेन साद्यते ॥६॥

अमी ये भवतां पुरः परिदृश्यन्ते कलापिनस्ते मेघानां
 लेचनप्रधानानां सम्बन्धिना । शब्देन मुदिताः क्रेकाप्रिय-
 त्वात् , तथाच प्रोषितानां कान्तानां सम्बन्धिनि हृदये
 शोकं लापयन्ति सम्यक् श्लेषयन्ति अवश्यं, तथा प्रोषि-
 तानां हृदये शोकं लपन्ति तेषु हि कूजत्सु अवश्यं विर-
 हियः शोकवत्य इति निश्चीयते, तथा प्रोषिताहृदयं शो-
 केन लापयन्ति द्रवीकुर्वते । सा च स्ते प्रिया तावकी
 प्रिया अथच तव दुर्धरेण कामेन पूर्वं हि कामभयभीता-
 यास्त्वमेव शरणमभूः, अद्य तु इह स्थितस्य तव मदनो
 दुर्धर इति दुर्निवारः । सम्बन्धमात्रे पृष्ठी, ननु कर्तारि
 'खलर्थं' (२ । ३ । ६६) इति प्रतिषेधात् । तथा तवैव
 सन्निहितस्य सा तोयदागमे कृशा अभूत् । आसामिष्यति
 जलधरसमयः प्रवत्स्यति च प्रियतमः इति रणरणकवती
 भवत्सन्निधाने कृशा बभूव । अद्य तत्र मध्ये भूयान् कालो
 गत इति अस्या अद्य हितेन भवितव्यमिति कविनिबद्धः
 दूर्तावचनमिदम् । नहि मेघानां स्वयमेव 'मेघशब्दमुदि-
 ताः' इति 'तोयदागमं' इति च स्वातन्त्र्येण कथ-
 यितुमुचितम् । 'अम्बुदैः शिखिगणो विनाद्यते' इत्यत्र तु
 प्राक्तनश्लोके मेघमुखसञ्चारिताक्षरा नायिका एव कविना
 वक्तृत्वेन उपनिबद्धा, इह तु नैवम् ॥ ६ ॥

किं चमापि तव नास्ति कान्तया

पाण्डुगण्डपतितालकान्तया ।

पाण्डुगण्डपतितालकान्तया ।

शोकसागरजले च पातितां

त्वद्गुणस्मरणमेव पाति ताम् ॥ ७ ॥

सख्या एव दूतीत्वेन प्रेषिताया इयं भणितिः ।
 आस्तां तावत् प्रेमानुबन्धः । तादृशी अपि या कान्ता
 लाघण्याद्यसाधारणभूता, सा यदि ईदृशवत् जायते, तत् किं
 तथा हेतुभूतया क्षमा अपि नास्ति । पाण्डुरच्छाययोः
 कपोलयोः पतिता अलकान्ता यस्याः, तदीयकपोलतलपा-
 ण्डिमानं मलिनस्वभावा अलका अपि प्रेक्षितुं न पारय-
 न्तीत्यर्थः । अथच कान्तेति आमन्त्रणमपि । त्वं यदि
 तस्या वल्लभस्तया ईदृशया जनमात्रकृपाभाजनभूतया अपि
 या सामान्यजनस्य कृपा भवति, सापि न अस्ति तव
 आत्मनि इयतापि पुरुषगुणं बहुमानं वदतोऽपि । तथापि
 सा शोकार्णवपानीये मेघसमयवारिणा पातिता भवदीयगु-
 णस्मरणेन एव रक्ष्यते । अथच त्वत्तस्तव सकाशात् प-
 तिता शोके, भवद्विप्रयुक्ता च जाता, शोकजलधौ च नि-
 मग्ना सम्पन्नेत्यर्थः । चकारादेतत् ध्वन्यते, वस्तुतस्तु
 त्वद्गुणानामेव सातिशयसम्भोगादीनां स्मरणेन एव शोके
 पतिता । अद्यतु तथा कृपापात्रतां प्राप्ता, यदुत तेन नि-
 ष्करणेन पातिता अपि त्वद्गुणस्मरणेन एव रक्ष्यते ।
 मम किल स प्रियतमोऽपगतो निर्धनुमानो मां प्रति च
 दृढतरप्रेमपवित्रितान्तःकरणो नूनं मामेव तदवस्थां यथा
 पूर्वं त्रातवांस्त्वां तथा त्रास्यते इति त्वद्गुणानां स्मर-
 न्ती सा जीवतीति यावत् । तथा योऽयं सागरे पतितः,
 सोऽपि अवश्यं गुणस्मरणवृत्त्या एव रक्ष्यते दृढगुणाविर-
 चितरज्ज्वलम्बनेन जातुचिदुत्तरेयमपि, -इत्यर्थः ॥ ७ ॥

श्रीमदभिनवगुप्तपादरचितविवृत्युपेतम् ।

१६

कुसुमितकुटजेषु काननेषु

प्रियरहितेषु समुत्सुकाननेषु ।

द्रवति च कलुषं जलं नदीनां

किमिति च मां समवेक्षसे न दीनाम् ॥८॥

इयं विलापावस्थां यातायाः स्वयमेव नायिकाया उक्तिः । पुष्पितानि कुटजानि येषु वनेषु याः समुत्सुका उत्कण्ठिता मादृश्यस्तासां यानि आननानि प्रियतमवियुक्तानि तेषु तद्विषये नदीनामपि कलुषं जलं गलति अस्मादृशीनां विरहिणीनामाननानि अवलोक्य जडभावानामपि कलुषं जलं गलति, अस्मादृशीनां विरहिणीसरितां शोकाबिलं जलं गलतीत्यर्थः । त्वं मां दीनां किमिति समवेक्षसेऽपि न । चकारावपिशब्दार्थौ भिन्नक्रमौ, एको दीनामित्यस्य अनन्तरम्, अपरस्तु समवेक्षसेशब्दस्य ॥८॥

मार्गेषु मेघसलिलेन विनाशितेषु

कामो धनुः स्पृशति तेन विना शितेषु ।

गम्भीरमेघरसितव्यथिता कदाहं

जह्यां सखि प्रियवियोगजशोकदाहम् ॥९॥

विस्मृष्टायामपि दूत्यां तद्वचनाकर्णनादपि न आगत इति शोकाकुलमनसि नायिकायां यदा कदाचित् सखी तत्समाश्वासनाय इत्थमभिहितवती- मार्गाणां दुःसञ्चरत्वादसौ न प्राप्तः, तदा पुनरपि नायिकायाः सखीं प्रति इयमुक्तिः— सखि ! पश्य, मार्गां मेघसलिलेन नाशितास्तथापरोऽयं दोषः-अप्रत्ययेषु मार्गेषु शिता इष्वो यत्र तादृक् धनुः स्पृशति, शितं शरं सन्धाय आकर्णाकृष्टं मोक्तुमि-

च्छतीत्यर्थः । तेन विना तद्वियुक्तायाः अथच यदि अहं
 तमभिसरेयं, तत् मार्गा दुर्हानाः, तथाविधेषु अपि तेषु दुःसहं
 स्मरशरभयं स्मरश्च तद्वर्जं शरान् सन्धत्ते मामेव ताड-
 यति, अन्यथा कदाचित् तस्यैव गमनमिदं सम्भाव्येत ।
 अथ इहस्था एव जलदसमयमतिवाहयामि, तत् गम्भी-
 रेण घनगर्जितेन जातत्रासा तिष्ठामि । अतो हे सखि !
 कदा अहं प्रियवियोगजं शोकदाहं जह्याम् । अहं च मेघ-
 शब्दव्यधिता, मदनश्च निशितशरपातनोद्यत इति अवश्यं
 मम जीवितान्तेन भाव्यम् । तच्च कदा भवेत्, यत्र अहं
 सकलशोकनिर्मुक्ता सम्पद्येयेति । केचित् सखीप्रियेति पठ-
 न्तः सहृदयाः कथमद्य अपि सखी दूतीत्वेन विसृष्टा सा
 अपि न आगता तत् नूनं तत्सम्भोगरसलालसया तथा
 भाव्यमिति सम्भावयन्त्यां नायिकायां कयाचित् वयस्यया मा-
 गदौरात्म्ये तदागमनविघ्नकारिणि उपन्यस्ते स्वयं नायिका-
 या इदं सुकामिति अभ्यूचुः । मार्गास्तावत् नष्टाः, तेन च
 विना मदनः प्रहरतीति तन्निकटात् चलितुं न युज्यतेऽ-
 स्याः । अथच तत्सम्भोगरससृष्टिस्मरणेनैव मदनकदर्थना-
 दा अतोऽहं साध्या । प्रियेण च सह वियोगः, तथा तस्य
 साध्या । इदानीं यः प्रियस्तेन सह वियोगः, तज्जं शोक-
 दाहं कदा जीवितान्तेन अपि जह्याम् ॥ ६ ॥

सुसुगन्धितया वने जितानां

स्वनदम्भोधरवातवीजितानाम् ।

मदनस्य कृते निकेतनानां

प्रतिभान्त्यद्य वनानि केतनानाम् ॥ १० ॥

यदा विनोदनार्थं साध्या उद्यानोपवनं कृता, तदा त-
द्वर्शनद्विगुणतरोपचितविलापावस्थाया नायिकाया इदं सू-
क्तम् । केतननाम्नां तरूणां वनानि अद्य विराजन्ते । कीदृ-
शानाम् । सुष्ठु सौरभेण वनमध्ये केनचिदजितानां, तथा
गर्जतां मेघानां पवनेन धीजितानां प्रबोधितानाम् । अत
एव कामस्य कृते निकेतनानां सङ्केतघासाम् । अथमभि-
प्रायः — केतनवनानि मदननिवेशनस्थानानीति अति-
सुकुमाराणि , जलधररसिततद्विमुक्तशीकरासारसहितश्च
पवनस्तेषामेव प्रबोधनहेतुतया सुकुमारतामाप्त इति किमत्र
जलदसमये मार्गवैषम्यम् , तत् नूनमेव केतनवनावलोकनप्रबो-
धितमदनस्थानसुखसंस्कारः प्रियतम आगमिष्यतीति सम्भा-
वयन्त्या नायिकाया भणितिः प्रतिभातीति । अपरे तु वन-
शब्दपौनरुक्त्यममृष्यमाणा मदनस्य अवने रक्षणे कृते अजि-
तानां केतनानां वनानि शोभन्ते इति आहुः । अथवा सौर-
भेण ये वनं एकान्ते यत्र अपरः परित्राता न सम्भाव्यते
तत्र जिता अपहतधैर्यवृत्तयः कृता विमोहिताः केचन वि-
रहिजनाः, तेषां दैवव्रशात् जलधरशिशिरपवनप्रबोधिताना-
मपि पुनरपि एतानि केतनवनानि कामस्य कृते करणाय
प्रतिभान्ति । मदनातङ्ककरणादृते न एतेषां किमपि प्रयो-
जनमिति यावत् । स्वप्नशब्देन करणावशात् शब्दायमान
ता ध्वन्यते । यदा स्वप्नन्तो गर्जन्तोऽम्भोधरा यत्र संजा-
तकृपाः संवृत्ताः, तत्र अमीषां केतनवनानां का इयं नि-
ष्करुणता ॥ १० ॥

तत्साधु यन्वां सुतरुं ससर्ज

प्रजापतिः कामनिवास सर्ज ।

त्वं मञ्जरीभिः प्रवरो वनानां

नेत्रोत्सवश्चासि सयौवनानाम् ॥ ११ ॥

इयमनन्तरवदेव उक्तिः । हे सर्जनामधेय ! प्रजापति-
र्यत् त्वां ससर्ज शोभनं तरुं, तत् साधु, यतस्त्वं कामस्य
निवासः । काकुरियमेवं ध्वनति-प्रजानां किल पत्या अव-
श्यं प्रजाहितकारिणा भवितव्यम्, एवंविधहृदयदाहवितर-
णनिःशेषितनिखिलजन्तोः कामस्य निवासभूतं भवन्तं निर्मि-
माणेन प्रजापतिना सुष्ठु प्रजापतित्वमुद्दर्शितं, त्वयि दृष्ट-
मात्र एव मम कापि व्यथा विजृम्भते इत्यर्थः । अथ एव-
मपि जानती किमिति मामवलोकितवत्यसीति यदि, तत्
किल मञ्जरीभिर्भवान् सकलवनमध्ये श्रेष्ठो बह्वीभिः कान्ता-
भिस्तु परिवृत इति शृङ्गारिणि भवति बहुमान इत्यर्थः,
तथापि सयौवनानां युवतीनां तु नेत्रोत्सवः । यदा किल
अहं युवतिः प्रियसंयुक्ता त्वामवलोकितवती, तदा लोकोत्त-
रनयनानन्दवती अभूवम्, अद्य त्वमेवंविधबहुतरवल्लभाप-
रिवृतो भूत्वा कथं मां प्रियवियुक्तां त्रातव्यां दर्शनमात्रेण
अपि मदनपरवशां करोषीति वाक्यार्थः ॥ ११ ॥

नवकदम्ब शिरोऽवनतास्मि ते

वसति वो मदनः कुसुमस्मिते ।

कुटज किं कुसुमैरवहस्यते

प्राणिपतामि च दुष्प्रसहस्य ते ॥ १२ ॥

यदा सर्जतरोरपक्रान्ता नायिका भगिति कदम्बमव-
लोकयति, तदा प्राक्तनमदनभयभीतिमती भगिति आह—

हे नवकदम्ब ! इदानीमेव अवलोकिताननुभूतत्वदीयप्रतापा
 अहं तुभ्यं शिरसा अवनता अस्मि । एवं यावत् भणति, ता-
 वत् तदीयकुसुमविलोकनजनितरणरणका आह— युष्माकं
 पुष्पविकासे कामो वसति, मया ज्ञातं सर्जस्यैव इदं वै-
 षम्यं यावता त्वमपि एवमेव, सर्वेषामेकयोगक्षेमतेति सर्व-
 था मम हताशया नयनविषयताक्षमं न किञ्चित् समस्तीति
 व इति बहुवचनेन ध्वन्यते । इत्थमाकारयन्ती एव नायिका
 यदा कुसुमितं भागिति कुटजमवलोकयति, तदा मन्यते नूनं
 मामयं सर्वतो हि हतभागधेयामपहसतीति तत आह—हे
 कुटज ! किमिति अवाङ्मुखं कृत्वा हस्यते । कुसुमितोऽपि
 प्रदेशोऽवश्यं धराभिमुखः, यश्च सन्निहित एव परमपह-
 सति, सोऽपि अवाङ्मुख एव । अतश्च त्वयि उपचीय-
 माने बहुतरव्यथा । ते दुःसहस्यं प्रणाम एव शोभन इति
 काकुः । अत एव ईप्सिततमत्वाभावः सम्बन्धषष्ठ्या व्य-
 ज्यते । किंकुसुमैरिति कुत्सितैः परातङ्कवितरणचतुरैः पुष्पै-
 रवहस्यते इति सोत्प्रासं काका ध्वनितोऽर्थः ॥ १२ ॥

तरुवर विनतास्मि ते सदाहं

हृदयं मे प्रकरोषि किं सदाहम् ।

तव पुष्पनिरीचितापदेहं

विसृजेयं सहसैव नीप देहम् ॥ १३ ॥

हे नीपाभिधान तरुश्रेष्ठ ! तव सर्वकालमहं प्रणता,
 तत् किमद्य मम हृदयं दाहयुक्तं प्रकर्षेण करोषि । अन्ये-
 ऽपि तरवो न एवं मां दहन्ति यथा त्वं सर्वकालमभिष्टु-

सलिलैर्विहृतं रजः क्षितौ

रविचन्द्रावपि नोपलक्षितौ ॥ १५ ॥

इदं नायकविस्त्रुष्टायाः प्रतिदूत्या वचनम् । मा त्वमं
धृतिं कार्षीः, मार्गवैषम्यादेव असावियन्तं कालं न आग-
तः । तथाहि नीरदैर्मेघैरुपेत्य सर्वतोदिक्कं सङ्घट्य खं गगनं
निक्षितम् । कीदृशैः । प्रियैः प्रियाभिश्च ये विहीना वियु-
क्तास्तेषां हृदयावर्णा मनोभूमिं रदन्ति विलिखन्ति । एवं
तावत् 'सर्वतोदिक्कं दुष्प्रेक्षं क्षितौ भूमौ रजः सलिलैर्विहृ-
तम् । आस्तां तावदन्यत् सलिलेन अभिभूयते रजोमात्र-
मपि न अवशिष्टमित्यर्थः ॥ १५ ॥

हंसा नदन्मेघभयाद्द्रवन्ति

निशाम्बुखान्यद्य न चन्द्रवन्ति ।

नवाम्बुमत्ताः शिखिनो नदन्ति

मेघागमे कुन्दसमानदन्ति ॥ १६ ॥

हे कुन्दकुसुमसदृशदशने ! परिवर्जितताम्बूलादिस-
म्भोगे ! प्रतिदूत्याश्चैव इयं नायिकां प्रति उक्लिः —एवं
नाम मेघाः शब्दायन्ते यत् हंसा अपि पलायन्ते, रात्रा-
वपि न सञ्चरणं युज्यते यतश्चन्द्रयुक्तानि तन्मुखानि न
भवन्ति, एते च शिखिनो मयूरा उद्गतप्रहर्षवशात् शब्दा-
यन्ते । एतेन तत् प्रत्युक्तं यत्तु नायिकया पूर्वमुक्तं

‘हंसपंक्तिरपि नाथ सम्प्रति ।’ (४)

इत्यादिना मार्गसौकुमार्यं, तदेव हि प्रत्युत रणरणकप्रदी-
पकं मार्गसङ्कटतां करोतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

मेघावृतं निशि न माति नभो वितारं

निद्राम्युपैति च हरिं शुभसेवितारम् ।

सेन्द्रायुषश्च जलदोऽद्य रसन्निभानां

संरम्भमावहति भूधरसन्निभानाम् ॥ १७ ॥

रात्रिसमयेऽपि गमनागमने न युज्येते, यतो रात्रि-
समये वितारं विगततारापटलं नभो न भाति यतो मेघा-
वृतम् । यच्च तथा उक्तं 'पथिकपांसुलोऽसौ मामुपेक्षते'
इति, तदपि न युक्तं; शुभसेवितारमकलुषचरितमपि भग-
वन्तं हरिं निद्रा अभ्युपैति अशक्नुवती विरहं सोढुं ना-
यकमभिसरति प्रत्युतेत्यर्थः । इन्द्रायुषयुक्तजलदो रसन्
शब्दायमान इभानां करिणां पर्वतसदृशानां संरम्भं संरब्ध-
तामावहति समन्तात् दर्शयति । यः किल अतिसुकुमार-
तया सुप्रसिद्धो जलदः, सोऽपि अन्यानुल्लङ्घनीयेन शक्रायुधेन
वज्रेण सातिशयभीषणः सम्पन्नः सादिना हतानां करिणां
सादृश्यमुद्ब्रह्तीत्यर्थः । अथवा मेघः शब्दायमान इभानां
करिणां पर्वतसदृशानां संरम्भं जनयति प्रतिगर्जनशङ्कयेति
तेऽपि क्षुभिताः सम्पन्ना इति सर्वथा सुसङ्कटाः पन्थानः ॥१७॥

सतडिज्जलदार्षितं नगेषु

नददम्भोधरभीतपन्नगेषु ।

परिधीररवं जलं दरीषु

प्रपतत्यद्भुतरूपसुन्दरीषु ॥ १८ ॥

प्रतिदूत्या एव इयमुक्तिर्नायिका यदा एवमाह ननु
अहमेव तत्र यास्यामीति, तदा तां प्रति । दरीषु गुहासु
अपि अन्तःस्थिता या अद्भुतरूपसुन्दर्यस्तासु अपि उपरि
जलं पततीति व्यधिकरणसप्तम्यौ । कीदृक् जलम् । सह
विद्युद्भिर्जलं ददति ये, तैर्मेघैरर्षितं, न ते जलमात्रं ददति,

तोऽपि, सर्वथा अयं भागधेयविपर्ययः । अथच तव सदा
 अहं प्रणता येन ईदृशः उपकारस्त्वत् सम्भाव्यते, त्वदी-
 यपुष्पैर्निरीक्षिता देहं विसृजेयम् । कीदृशम् । अपदेऽका-
 एव एव ईहा दूतीविसर्जनतत्प्रतिपालनमुधाविनोदनप्रभृतयो
 यस्य तम् । अहं तावत् तादृगुपकारिभवदीयकुसुमावल्लो-
 कनेऽपि असमर्था, तानि तु यदि महापुरुषतया एवंविधा-
 मवस्थां प्राप्तां मामवलोकयेयुः, तत् चिरवाञ्छितजीवितत्या-
 गमनोरथेन अपि भ्रूगिति युज्येयम् । अतस्तव सदा
 नता अस्मि । नच एवं सम्भावनीयम्-- अहितो हृदयदा-
 हकारी कथं प्रणम्यते इति यतः किं त्वं हृदयं सदाहं
 करोषि, काका न एवमित्यर्थः । निजेन एव विरहहुतव-
 हेन मम दह्यते हृदयं, तदिदानीं दाहकेन अपि दग्धस्य
 किं दह्यते इति सम्बन्धः । यदि तु अहंशब्दपौनरुक्त्यं
 सहृदयाः क्षमन्ते तदा एवं व्याख्या आपदे — विषमविप-
 द्वहनार्थमेव केवलं यो मम देहस्तं त्यजेयमिति । तथा
 नीप तरुवर तव नता अस्मि । एवमुक्त्वा दुःसहृदया
 द्वितीयवाक्यमाह—दाहयुक्तं मम हृदयं प्रकरोषि, पुनरपि
 विलापवशात् विचिन्त्य ब्रूते— किं यथा अद्य, तथा सर्व-
 कालं त्वत्पुष्पेक्षिता अहमकारण एव देहं त्यजेयं, काका
 नैवेत्यर्थः ॥ १३ ॥

कुसुमैरुपशोभितां सितै-

र्धनमुक्काम्बुलवप्रहासितैः ।

मधुनः समवेक्ष्य कालतां

भ्रमरश्चुम्बति यूथिकालताम् ॥ १४ ॥

अयं भ्रमरो भ्रमणशीलो यूथिकां चुम्बति, मदीयप्रियतमस्तु पथिक एकत्र एव क्वचित् स्थितो मम नाम अपि न अवेक्षते इति । तां कीदृशीं यूथिकाम् । सितैर्बद्धैर्न तावत् विकसितैः, ततोऽनन्तरं तु घनैर्मुक्तास्यक्ला येऽम्बुलवास्तैः करणभूतैः प्रहासितैः कुसुमैरुपलक्षिताम् । अथच घना मुक्ताफलसदृशा ये जलकणाः, तत्कृतानि यानि प्रहासितानि प्रहासितत्वोत्पादितानि निजलयास्फुरणानि येः पीतानि अपि सन्ति शुक्लानि जातानि कुसुमानि । किं कृत्वा । मधुनो मकरन्दस्य कालतामत्यन्तपरिपाकरसोत्पन्नां विलोक्य; अथच यो नायकश्चिरात् कान्तामुपमुह्यते, सोऽपि मधुनः पानगोष्ठ्याः कालतामवसरप्राप्तिमवलोक्य परिचुम्बति । काल इति मत्वर्थायाकारान्तोऽपि, तथा सा अपि कान्ता ॥ घम्मिल्लपुष्पैर्घनैर्मुक्ताफलैर्विरहस्मरणानन्दादिकोत्पन्नैश्च अम्बुलवैर्वाष्पैर्हर्षचाट्टवादिजैः प्रहासितैः सितैर्बद्धैर्व्यामिश्ररूपतया स्थितैः परस्परसंश्लिष्टैरुपलक्षिता भवति किलकिञ्चित्चेष्टालङ्कारयोगिनी भवति विशेषतः पानगोष्ठ्यवसरे । यदुक्तं

‘शुष्कं मुहुः प्रखदितं क्षणमम्बुपातः

क्रोधो मुहुर्हासितमाशु.....’

इत्यादि । अत ईदृशी कदा अहं प्रियेण परिचुम्ब्यमाना भूयासमित्यर्थः ॥ १४ ॥

निचितं खम्बुपेत्य नीरदैः

प्रियहीनहृदयावनीरदैः ।

हृदयचेतःसु रोमन्थादृते किञ्चित् विदध्यात् । श्वासितीति
 श्वासस्तद्वदाचरतीति क्विप् ततोऽपि ताच्छीलयादिविवक्षा-
 यां चानश् । ततः प्रियसखीशब्देन सम्बन्धः प्रागेव वा
 तथापि न किञ्चिदर्थस्य पौष्कल्यम्, कष्टकल्पनायासं सत् ।
 क । प्रियसखिष्विति सप्तम्या समास इति बहुवचनान्ते-
 ऽपि न कश्चित् कृतः सम्बन्धः । अन्यथापाठकरणमपि
 क्लेशमात्रफलमेव । किञ्च अत्र कर्ता महाकविः कालिदास
 इति अनुश्रुतमस्माभिः । नच अस्य काव्ये तृणमात्रमपि
 कलङ्कपात्रमुत्प्रेक्षितवन्तो मनोरथेऽपि सुप्तेऽपि सहृदयाः ।
 तस्मात् प्राक्कन एव परिसमाप्तिश्लोकः । साच सख्या
 प्रतिदूतीभूतया नायिकाया आस्थाबन्धदाढ्योत्पादना युज्य-
 ते । उत्पन्नसमाश्वासा हि हृदयं स्थापयन्ती विप्रलम्भयि-
 तुं शक्या स्यात्

‘आस्थाबन्धः कुसुमसदृशं प्रायशो ह्यङ्गनानां

सद्यःपाति प्रणयि हृदयं विप्रयोगे रुणद्धि ।’ (मे० दू०१०)
 इतिदृष्ट्या । तेन अस्य परिसमाप्तिधुरोद्धहस्य अपि धु-
 रन्धरत्वमविकलमेवेति । तदिदं युक्तमयुक्तं वेति स्वयमेव
 विदाङ्कुरुत सहृदयाः ॥ २० ॥

भावानुरक्तललनासुरतैः शपेय-

मालभ्य चाम्बु तृषितः करकोशपेयम् ।

जीयेय येन कविना यमकैः परेण

तस्मै वहेयमुदकं घटकपर्परेण ॥२१॥

कविना औद्धत्यप्रकटनाय सहृदयजनमानसनञ्जराय प्र-

तिष्ठा इयमुपनिबध्यते । सञ्जातपिपासः करकोशेन हस्त-
सम्पुटेन पेयं पानार्हं तावदवसरप्राप्तमपि जलमत्यन्ताभि-
लाषीत्सुकथे पातुमद्रोहयोग्यमपि प्रत्युत आलभ्य द्रुग्ध्वा
सहजप्रेमप्रणयिनीसम्भोगरसैश्च शपेयम् । अत्र शरीरस्पर्श-
नाख्यस्य उपालम्भस्य न अतीव स्पष्टतेति 'शप उपालम्भने'
(वा० ६११) इति आत्मनेपदाभावः । येन परेण कविना
यमकैर्जीयेय, तस्मै घटकर्परेण जलं वहेयम् । कर्परशब्देन
सातिशयक्लेशसमुद्बृहत्त्वमात्मनि उच्यते । अत्र च यमकानां
विप्रलम्भशृङ्गाररसातिशयविघ्नभूतानामपि मया तथा
अपृथग्यत्ननिर्वर्त्यतया निबन्धः कृतः, येन प्रत्युत रस-
परिपोषकविशिष्टव्याख्याभिधायिपदपरम्परालाभो यमकैः
सम्पन्नः । तदुक्तं

'रसाक्षिप्ततया यस्य बन्धः शक्यक्रियो भवेत् ।

अपृथग्यत्ननिर्वर्त्यः सोऽलङ्कारो ध्वनौ मतः ॥' (ध्व० २।१७)

इति । एतया च प्रतिज्ञया एतत् परिहृतं

'ध्वन्यात्मभूते शृङ्गारे यमकादिनिबन्धने ।

शक्तावपि प्रमादित्वं विप्रलम्भे विशेषतः ॥'

इति । नहि इयं राजाज्ञा, अपितु रसबन्धविघ्नकारित्वप्रमादः
परिहार्यः । अत्र च प्रत्युत आत्मपरिपोषकत्वमेव उक्तेन
प्रकारेण यमकानामिति । कवीनां शक्तिरेव बलीयसी, सा
एव लोकोत्तरा व्युत्पत्तिरिति अभिधीयते, नतु अन्या क-
विशेकैर्व्युत्पत्तिर्नाम काचित् । यदुक्तं मया एव रौरवे विचारे

'न वै दोषा दोषा नच खलु गुणा एवच गुणा

निबन्धस्वातन्त्र्यं सपदि गुणदोषान् विभजते ।

यावत् विद्युतोऽपि अतिभीषणा अर्पयन्तीति । क । नगेषु
गिरिषु गर्जन्मेघव्रस्तसर्पेषु । अपरस्य ये त्रासदायिनस्ते-
ऽपि यतो जलधररसितात् व्रस्यन्ति, तत्र का वार्ता भवा-
दृशीनां मालतीकुसुमसुकुमारमनसामिति तात्पर्यार्थः । अ-
न्यच्च किं भूतं जलम् । दरीषु अन्तः परितः समन्तात् घीरो
गम्भीरो रवो यस्य, कन्दरासु अन्तः प्रतिशब्देन द्विगुणी-
भूत इत्यर्थः । तेन एषा अपि आशा न अस्ति- तोयदजल-
पटलं गगनात् निपतत् कचन गुह्यामुखेऽतिवाह्य पुनरपि
गमिष्याम इति ॥ १८ ॥

क्षिप्रं प्रसादयति सम्प्रति कोऽपि तानि

कान्तामुखानि रतिविग्रहकोपितानि ।

उत्कण्ठयन्ति पथिकान् जलदाः स्वनन्तः

शोको विवर्धति च तद्वनितास्वनन्तः ॥१९॥

एवमेताभिरुक्तिभिः प्रियतमागमनं दुर्घटमिति अवगते
आस्थाबन्धो नायिकाया विजाघटीतीत्यभिप्रायेण सा एव
पुनराश्वाससम्पादनाय अस्य माध्यस्थ्ये विशेषानुद्देशात्
तदीयहृदयशोकशिखिशमनशक्तामुक्लिमभिधत्ते-कोऽपि अनि-
र्वर्णनीयपुण्यसम्भारवृंहितः सम्प्रति जलदसमये तानि का-
न्तामुखानि निरतिशयसौन्दर्यवन्ति रतिविग्रहेण प्रणयकुपितेन
सञ्जातरोषाणि तथा यानि तदीयवियोगजनितपाण्डिम्ना अद्य
असाधारणधर्मसुन्दराणि क्षिप्रमनायासेन एव प्रसादयति
त्वामवश्यं प्रसादयतीति यावत् । ननु, न अद्यापि असावा-
गतस्तत् कथमेतत् । आह शब्दायमाना हि जलधराः पथि-
कान् रणरणकवतः कुर्वन्ति निश्चितं दिनाहिनमुपचीयमानः

जलधरध्वानाकर्णनेन परिवर्धितोत्कण्ठः, प्रियतमस्तावदाग-
च्छतीति यावत् । ननु प्रियतमाः कथं शीघ्रं प्रसीदेयुः ।
आह तद्वनितासु पथिकदयितासु तथा शोको विवर्धति वि-
वृद्धवदाचरति यथा अनन्तः संपद्यते । चकारेण एवं ध्व-
न्यते तदेव रसितं तासां शोकविवृद्धौ कारणमिति ॥ १६ ॥

अत्र केचिदिति पठन्ति

तासामृतः सफल एव हि या दिनेषु

सेन्द्रायुधैरम्बुधरगर्जितदुर्दिनेषु ।

रत्युत्सवं प्रियतमैः सह मानयन्ति

मेघागमं प्रियसखि श्वसमानयन्ति ॥ २० ॥

अयं श्लोकोऽत्रत्य इव न लक्ष्यते, पुस्तकेषु केन कार-
णेन गत इति न विद्मः । तथाहि पूर्वश्लोकौचित्यं ताव-
दर्थेन न भजते तासामेव सफल श्रुतुर्वर्षाख्यो याति या
सेन्द्रायुधैरम्बुधैर्दुर्दिनेषु प्रियतमैः सह रत्युत्सवं मानयन्ति ।
अन्यथा किल हे प्रियसखि ! मेघागमं श्वसमाः सारमे-
यप्राया अपि नयन्ति,—इति व्याख्यायां प्राक्कने नवे ? यम-
कमेव दुर्लभम् । दिनदुर्दिनशब्दाभ्यामर्थपौनरुक्त्यमपि दुर्घ-
रम् । यान् अस्तं गच्छन्तिनो मार्तण्डो येषु दुर्दिनेषु,—इत्यपि
व्याख्याने तासामिति अपेक्षितो यदर्थो दुरुपषादः । तासा-
मिति तु अनपेक्षितयदर्थे पदव्यङ्ग्ये ध्वनौ व्याख्यायमाने
उत्तरवाक्यं खण्डं गच्छेत् चर मारेचा न्यथेति ? मध्ये
शास्त्रन्यायोचितः काव्यामृतकालुष्यैककारणमध्येतारः कव-
यः श्वसमा मेघागमं नयन्तीति परमनौचित्यम् । नच
एवंबिधेन अनौचित्येन कुलकपरिसमाप्तिः क्विबमाणा स-

इयं स्ता वैदग्ध्यं प्रकृतिसधुरा । तस्य सुकवे-
 र्यदभोत्पादादप्रतिमुससामावः परिश्रुतः ॥
 इति शिवम् ॥ २१ ॥
 प्रभाणपद्मीमांसावसानं चै विराजते ।
 क्षमुच्छ्रयति यत्कृष्टः समाहितकामुलसामरः ॥२२॥
 कवीन्द्रेरेन्दुराजस्य ते प्रभिरसिकासकाः ।
 शोभांशधो प्रविशन्तं सूर्मुवन्सख्ययीमपि ॥२३॥
 सत्पत्रमर्षवतमनःकोकनदो भमाकू ॥
 काव्ये अभिनवगुप्तस्यो भविवृति समरीरखत् ॥२४॥

समाप्ता इयं घटकर्परकुलकाविवृतिः ।
 कृतिर्महामाहेश्वरराजानकश्रीमदभिनवगुप्तपादानाम् ॥

1. ...
 2. ...
 3. ...
 4. ...
 5. ...
 6. ...
 7. ...
 8. ...
 9. ...
 10. ...